

Филология және әлем тілдері факультеті

Жамбыл Жабаевтың 170 жылдық мерейтойына
арналған «ЖАМБЫЛ АҚЫНДЫҚ МҰРАСЫ ЖӘНЕ
ЖАМБЫЛТАНУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты
халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 25 ақпан, 2016 жыл

*Баспаға Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті филология факультетінің
Ғылыми кеңесі мен Редакциялық-баспа кеңесі
шешімімен ұсынылған
(№ хаттама)*

Жалпы редакциясын басқарған филология ғылымдарының докторы, профессор
Өмірхан Әбдиманұлы

Құрастырушылар:
Темірболат А., Есімова Ж.,
Солтанаева Е., Какимова А.

Жамбыл Жабаевтың 170 жылдық мерейтойына арналған «Жамбыл ақындық мұрасы және жамбылтанудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. Алматы, 25 ақпан, 2016 ж. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – б.

ISBN 978-601-04-1898-1

Жинаққа Қазақ халқының ұлы ақыны Жамбыл Жабаевтың 170 жылдық мерейтойына арналған «Жамбыл ақындық мұрасы және жамбылтанудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары енгізіліп отыр.

Ғылыми жинақ әдебиеттанушы ғалымдарға, университеттер мен педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттарына, докторанттарына, жамбылтанушы ғалымдарға арналған.

Бұлдыбай, Мүбәрәк Үмбетаев, Ардақ Какимова). –Алматы: Қазақ университеті, 2016. –II том. -454 б.: сурет.

3. Сүйінбай Аронұлы. Бөрілі менің байрағым. Жыр толғау, айтыстар, естеліктер. –Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2009. -272 бет.

***

Шоқан ШОРТАНБАЕВ,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті, аға оқытушы

АҚЫН ӨЛЕҢДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Орта және жоғары мектептерге арналған бағдарламаларда жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың өмірі мен шығармашылығының оқытылып келе жатқанына көп жылдың жүзі болды. Қайшылықты кезеңдерді бастан өткерген ақынның шығармашылық ғұмырнамасы да талай теперішті көрді. Жамбылдың өнер адамы болып қалыптасуындағы өскен ортасының, ұлттық салт-дәстүрдің, әдеби мектептердің қаншалықты әсері болғанын, ақын өмір сүрген кезеңдегі тарихи-әлеуметтік жағдайлардың шығармашылығының дамуына тигізген ықпалын бүгінгі күн тұрғысынан түсіндіру, жаңаша көзқарас тұрғысынан пайымдау оқушыға оң әсерін тигізетінін ескерген жөн. Екі дәуірдің жыршысы атанған ақынның саяси ұстанымдарын, кезеңдік сипаты басым туындыларын назардан тыс қалдырмай, оқушыларға замана ағымына үн қатқан ақынның ақындық алымын, өлеңдерінің көркемдік қуатын дұрыс түсінуге, халқымыздың басынан өткен жағдайды дұрыс бағамдауға ықпал еткен дұрыс. Елін, жерін, Отанын сүйіп өткен, жырға қосқан ақын шығармашылығын оқыту арқылы өскелең ұрпақты елжандылыққа тәрбиелеу, ізгі қасиеттерге үндеу, ата дәстүрімізді сыйлау секілді құндылықтарымызды қалыптастыруға жол ашпақпыз.

Өткен ғасырда орта мектептерде жаңаша оқыту әдістемесі бойынша еңбектер жазған В.Я. Стоюнин мектептің негізгі міндеттерінің бірі ретінде «Оқушыларға табиғат пен адамға қатысты шынайы түсініктерді» [1, 57 с] хабарлау қажет екенін басшылыққа алады. Әдіскер ғалымның пікірінше, оқушыларды шығарманы мән бере еңбектене оқуға тәрбиелеу қажет, оларды көркем мәтін бойынша ойлануға, байқампаздыққа баулу, меңгерту дұрыс. Бұл әдіс бүгінгі қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінде де өзекті, әр мұғалімнің қаперінде болуға, басшылыққа алынуға тиіс деп есептейміз.

Қоршаған ортаға, табиғатқа ізгілік қатынас қалыптастырудың алғышарттары сәби шақтан бастау алатынын ескерсек, бастауыш сыныптан бастап бұл мәселенің байыбына терең мән беріп, болашақ ұрпақтың табиғат-ананы аялауға, қоршаған ортаға деген қарым-қатынасына, сезіміне, сеніміне селкеу түсірмеуіміз керек. Бұл орайда көркем әдебиеттің алар орны, берер тағылымы өлшеусіз. Табиғат құбылысын, дүние сырын түсінуге ұмтылу адамзат өмірімен сабақтас десек, бұл тақырыпты жырлаудың да тарихы тереңде. Адам мен табиғат үндестігі қай заманнан бері жырланып келе жатқан тақырыптардың бірі. Табиғат көрінісі көркем туындыда сан алуан мақсатта жұмсалып, тиісінше көркемдік қызметке бағытталатыны белгілі. «Оқушылардың табиғатқа ізгілік қатынастарын көркем шығармалар арқылы қалыптастыру мәселесінде жалпы әдебиетті оқыту аясында нақтыланған белгілі бір ұстанымдар жүйесі болуы керек. Ол проблемалық аспектіні жүзеге асырудағы педагогикалық әрекеттердің жүйелілігін қамтамасыз ететін педагогикалық үрдіс болып табылады» [2, 34 б].

Жамбыл Жабаев шығармашылығында табиғат тақырыбының орын алуы заңды. Ақынның табиғаты әсем, келбеті көркем Жетісу өңірінде өмір кешіп, шығармашылықтың биік шыңына шыққаны мәлім. Жамбылдың «Алатау», «Жаздың әні», «Жаз», «Көктем», «Туған жерім», «Күн толғауы», «Балаларға тарту», «Шын жүректен» т.б. өлеңдерінде табиғат көрінісі бірде өлеңнің идеялық мазмұнын ашуға, келесіде табиғаттың эстетикалық образын жасауға, енді бірде адам мен табиғат қарым-қатынасын суреттеуге бағытталып, әсемделе, өрнектеле түседі. Оқушыларды табиғатты құрметтеуге, аялауға шақыруда, ізгілік, мейірім ұялатуда ақын өлеңдерінің орны ерекше.

Ақын «Алатау» өлеңінде Жетісу табиғатын, оның флорасы мен фаунасын жырлап қана қоймай, ауыздан дәмі кетпес жемістерін, суреттеуге тіл жетпес қазынасын шеберлікпен суреттейді. Өлеңнің оқушының эстетикалық таным-талғамын қалыптастыруға, туған жерге, елге деген сүйіспеншілігін арттыруға да әсері мол. Ақынның бұл өлеңін Жетісу табиғатын жырға қосқан өзге ақындардың өлеңімен сабақтастықта қарастыру да өз пайдасын тигізеді. Мәселен, көрнекті ақын Ілияс Жансүгіровтің «Жетісу суреттері» атты өлеңімен салыстыра отырып, қос ақынның өлке табиғатын

жырлаудағы ерекшеліктері мен ұқсастықтарын ажырата алуға, үйлесімділіктен сыр аңғаруға бейімдеп, дағдыландырған жөн. Ақын қолданған көркемдік-бейнелеулердің қатарында Абайдан келе жатқан әдемі тәсіл – кейіптеудің де кездесетінін оқушы зердесіне ұялатып, салыстыра қарауға көңіл бөлген дұрыс. «Алатау Жетісумен құшақтасқан, Еліне қазыналы қойнын ашқан»[3], немесе «Қарлы тау басы биік мұнар кетпес, Сырласып, бұлттарменен болған кептес»[3], болмаса «Түрлі аңдар мекен етіп, өніп -өсіп , Жүреді бір-бірімен боп тілектес», – деген жолдардағы ақын салыстыруы, жансыз табиғатқа жан бітіре суреттеуі айрықша байқалады. Сырласу адамға ғана тән дүние болса, ақын таудың ұшар басы бұлттармен сырластынын байқап, яғни, жансызға тіл бітіріп, өлеңнің поэтикалық қуатын арттырып тұр. Табиғат құбылысын ақындық көңілмен бақылап, сезімін әсерлі жеткізген. Абай орнықтырған кейіптеудің ақын өлеңдерінде өзгеше реңк алғанын, «Қалың ағаш жапырағы, Сыбдырласып өзді-өзі» дейтін жолдармен үндесіп тұрғанын оқушыға нақты дәлелдеп, тереңіне бойлауға шақырамыз. Ақын ұғымындағы Алатау , Жетісу, Алматы атаулары біздіңше, тек сол өлке, өңір ғана емес, қазақ атауымен төркіндес, Отан, атамекен сөздерімен м әндес, мағыналас. «Тауына Алматының көз жіберсем, Қара орман, бұрқыраған суын көрсем, Тұлғасы Алатаудың халқыма ұқсап, Қайратпен көтеріле түседі еңсем» [3] дейтін өлең жолдарында ақбасты Алатауды қазыналы халқына ұқсатуынан көп сыр аңғарамыз. Табиғаттың таңғажайып көрінісін сырттан тамашалап қана қоймай, оқырманның ішкі жан әлеміне әсер ететін оның көркем бейнесін оқыту арқылы санасына сәулелі ой ұялату, ой дүниесі терең , мәдениетті, жаңа заман адамын тәрбиелеу де қоса жүзеге асырылуы тиіс. Ақынның «Ай, жұлдыз, күннің көзі, жел менен су, Бәрі де сендердікі әлемге айғақ» [3], – деп «Балаларға тарту» өлеңінде жар салуы да ел тұтқасына ие болар жас ұрпақтың болашағына деген сенімнен деп түсіндіруіміз керек шәкірт санасына.

Ақын өлеңдеріндегі табиғат суреттері түрлі көркемдік-бейнелеу құралдары арқылы жасалып, оқушыны әсемдікке баулып, әдемілікке құштар болуға итермелейді. Дыбыс қайталаушылық, эпитет, теңеу, синтаксистік параллелизм, әсірелеу, дамыу тәсілдері үйлесім тауып, ақынның ойы мен сезімі астасып, шебер қиюласады. Табиғат тек сыртқы сұлулығымен ғана емес, ақын айтар ойымен, идеясымен жымдасып, бірігіп кеткен. Халық ауыз әдебиетінің үлгілеріне жетік, ежелгі дәуірден келе жатқан көркемдік дәстүр жалғастығын шебер меңгерген ақын ондағы сарындарды да жаңашылдықпен игеріп, сәтті стильмен өрнектегенін оқушы танымына лайықтап, түсіндіріп, тиянақтап ұғындырған жөн. Лиро-эпостық дастандарда, батырлар жырында жиі кездесетін теңеу, әсірелеудің үлгілері Жамбылдың табиғат танудағы танымымен ұштасып, әдемі үйлесім тапқан. «Шын жүректен» өлеңіндегі табиғат көріністерін «түкті кілем түріндей», «қыздардың жиған жүгіндей», «қырдың қызыл гүліндей» деген теңеулер арқылы суреттесе, «Мүйізі бұлт ілгендей», «желіні жерге тигендей» т.б. әсірелеулер ақын өлеңдеріне өзгеше леп қосқан. Заман тынысын, өзгерген өңір дидамын сомдауды табиғат құбылыстарымен байланыста қарастырып, фольклорлық сарындарды пайдалануда жаңашылдық тұрғысынан келгенін байқаймыз. «Жаз» деп аталатын өлеңдеріндегі табиғат байлығын суреттеу арқылы ел ырысының да мол болатынын жырлап, ондағы байлықтың елдің берекесіне, құтына айналатынына оқушысын сендіреді. Еңбектің маңызын жоғары бағалап, оны жеңістің кілтін, сарқылмас күштің көзіне балап, «Тырна да солай тіл қатты, Сүй деді нәрлі жас құрақ, Сүй деді бұлақ сарқырап»[3] деп толғауынан немесе « Күн толғауы» атты өлеңінде шұғылалы күнге жан бітіре «Нұрыңнан басқа елге де жылу жібер, Май күнін елімдегі сүйсін әлем»[3] деп тіл қатуынан ақынның өзіне дейінгі көркемдік тәсілге шырай кіргізіп, түрлендіріп, жаңаша мән, сипат дарытқаны деп түсінуіміз жөн секілді.

Жамбылдың әдеби-шығармашылық мұрасын тереңдетіп оқытуға арналған факультативтік сабақтар, арнаулы элективтік курстар барысында ақынның көркемдік әлемін, оның ғылыми мәнін тереңірек түсіндіруге, соның нәтижесінде сабақ жүргізудің түрлі әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, көркем әдебиетті ізгілендіре оқытуға, табиғат лирикасын оқытуда эстетикалық біліммен қатар экологиялық саналылықты да жолға қоюға болатынын жадымыздан шығармауымыз керек.

Сабақ барысында ақынның туып-өскен жері туралы, әсем табиғаты жайлы деректі, көркем фильмдерден үзінді көрсетсе, мәселен, «Жамбылдың жастық шағы» көркем фильмінде ақын шарлаған, жырлаған аймақтың ғажайып табиғи картинасы туралы әдемі бейнекөріністер бар. Сондай-ақ, Жетісу табиғатын айшықтаған көркем полотнолар да сабақ мазмұнын байыта түсері сөзсіз. Асқақ Алатауды әнге қосқан Нұрғиса Тілендиевтің «Алатау» әні де оқушы қиялына қанат бітіріп, әсемдікке құштарлығын арттыра түсер еді. Бұл көрнекіліктер арқылы оқушының ой-сезімін табиғаттың сұлулығына жақындатар едік, ойша қабылдаудан нақты қабылдауға, тікелей эстетикалық әсер алуға, шәкірт ойын ақындық пафоспен жырланған табиғат әлемімен ұштастыруға бейімдер едік. Жамбылдың табиғат сұлулығын жырлаған поэзиялық туындылары арқылы туған елі мен жерін сүйетін, оның толғаулы мәселесіне бей-жай қарамайтын, елінің ертеңін ойлайтын, болашағына

алаңдайтын, арманшыл, асқақ, отансүйгіш ұрпақты тәрбиелеу мақсатын көздеуден туған сабақтың алдына қойған мақсаты да орындалады деген сенім бар. Ақын өлеңдерін көркемдік тұрғыдан талдату арқылы оқушылардың шығармашылығын, ойлау шеберлігін дамыту, ұлы дала тарихымен, география, экология, бейнелеу, музыка пәндерімен байланыстыра, сабақтастыра түсіндіру, заманауи құрылғылардың көмегімен слайдтарды пайдалану, ақын өскен өңірдің табиғатының тұтас картинасын, панорамасын жасап, сабақ арасында көрсетіп отыру, міне, осының бәрі, айналып келгенде, сабақтың мазмұнды, жаңашыл бағытта өтуіне серпін берер деген сенімдеміз.

Ақын өлеңдерінің тақырыптарын, жанрлық ерекшеліктерін, идеялық мазмұнын, көркемдік, поэтикалық қуатын, ондағы әдеби-теориялық ұғымдарды жете түсіндіру барысында оқушылардың көркем әдебиеттің мән-маңызын, тәрбиелік мәнін терең түсінуге, жете ұғынуға жол ашылады. Ақынның туған елге, өскен өңірге, атамекеніне арналған өлеңдерін оқыту арқылы жас ұрпақ санасына Мәңгілік Ел идеясына адалдықты, оның елін, жерін сүюге деген отаншылдық сезімді қалыптастыруға болады. Туған табиғатқа деген сүйіспеншілікті көркем шығарма арқылы ояту, тәрбиелеу мәселесі бүгінгі заман оқушысының дүниетанымына да аса қажет. Көркем туындының тәрбиелік мәніне, парасаттылыққа, ізгілікке ұмтылдыру сипатына, рухани-адамгершілікке жетелейтін күшіне күмән келтірмесек, онда табиғат-Ана тақырыбы да өміршен, оқырман ұстанымын қалыптастыруға, оқушы зердесіне сәуле шашуға септігі зор мәселе ретінде өзекті болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. –Москва, 1955. -460 с.
2. Құрманбаева К. Қазақ әдебиетін ізгілендіре оқыту.-Алматы, Білім.-2002.-128 б.
3. Жабаев Ж. Өлеңдер. Айтыстар. Дастандар. –Алматы, Мектеп.-1989.- 142 б.